

MARÓTI EGON

## Rationem putare – Rationem reddere

1. Az itáliai *villa rustica* rabszolgamunkára alapozott, zárt, árutermelő, nyereség biztosítását célzó gazdaság.<sup>1</sup> Utóbbi célkitűzést, alapelvet összegezi Cato tömör megfogalmazása:

*patrem familias vendacem non emacem esse oportet (De agr. 3,7.)*

A hasznosság szempontját jellemzi a birtoktípusoknak az a skálája, amellyel ugyancsak Cato a birtokvásárlásra vonatkozó tanácsait lezárja.<sup>2</sup>

Hasonló felfogást vall Varro is:

*fundum quod bene colendo... fructuosum facere velis... vagy: ... quo terra maximos continuo redditat fructus.*<sup>3</sup>

1.2. A kora-középkori gazdaság fontos típusa a zárt, önellátásra berendezkedett kolostori szervezet, amelyben a létfenntartás szükségleteit lényegében a szerzetesek munkája állítja elő. E típus korai leírását olvashatjuk Rufinusnak (345–410) *Historia monachorum* c. művében:

*... monasterium amplissimis spatiis circumsaepum muroque circumdatum... intrinsecus putei plures, hortus irrigui, ... et quaecumque necessaria usibus erant, sufficienter, imo et abundanter provisa...*<sup>4</sup>

Ezt a kolostor-típust igyekezett megszervezni Nursiai Benedek, a későbbi Szent Benedek (kb. 480–547.) előírás-rendszerével (*Regula*),<sup>5</sup> amely szabályozta a

---

<sup>1</sup> Vö. MARÓTI E.: Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása. *Apollo Könyvtár* 13. Bp. 1981. 141–. és 748. jz. (alább MARÓTI 1981.) Lásd még uő. *Acta Ant. Hung.* 11 (1963) 215–.

<sup>2</sup> Uo. 1,7. – vö. MARÓTI 1981. 154–157.

<sup>3</sup> *Rerum rusticarum libri* I 1,2. Lásd még pl. I 3. II 1,11. III 1,9. Vö. MARÓTI: Varro és a *Rerum rusticarum libri* III. In: *Varro a mezőgazdaságról*. Görög és latin írók 14. Bp. 1971. 39–. Vö. *Acta Ant. Hung.* 15 (1970) 105–.

<sup>4</sup> Lásd in: MIGNE: *Patrologia Latina*, Tom. XXI, col. 439.

<sup>5</sup> Az alapvető kritikai szövegkiadás R. HANSLIK munkája. Vindobonae 1960. – A *Regula* szövegét terjedelmes kommentárral lásd in: MIGNE, PL Tom. LXVI 215–932.. – Legújabb magyar kétnyelvű kiadását SÜVEGES DÁVID készítette el. Pannonhalma <sup>2</sup>1992.

nyugati szerzetességet, és a későbbi kolostori rendszabályok mintája lett. Maga így ír erről, a kolostor-gazdaság szervezetéről:

*Monasterium autem, si possit fieri, ita debet constitui, ut omnia necessaria, id est aqua, molendinum,<sup>6</sup> hortus, vel artes diversas intra monasterium exerceantur...* (66, 6.)

2.1. A *villa rustica* mint gazdasági egység zárt rendszert alkotott. Ennek folyamatos, zavartalan működését a tulajdonos (*pater familias, dominus*) hozzáértő és megbízható felügyelő rabszolgának, a *villicus*nak irányításával igyekezett megoldani az annak adott szigorú utasítások, tilalmak révén. Utóbbira jellemző tétel a *vilicus ne sit ambulator* (= *vilicus* ne legyen tekerő, *De agr.* 5,2).<sup>7</sup> A többi rabszolga esetében természetesen szó sem lehetett holmi jöves-menésről. Hasonló álláspontot látunk Saserna egyik töredékében.<sup>8</sup> A későbbi agrár szakírók – ebben is – Cato felfogását követik. Így Varro:

*... nequis iniussu vilici exiret, neque vilicus iniussu domini longius, quam ut eodem die rediret, neque crebrius, quam opus erit fundo* (I 16,5).

Columella ugyancsak Catót követi:

*Vilicus enim, quod ait Cato, ambulator esse non debet, nec egredi terminos, nisi ut addiscat aliquam culturam.*<sup>9</sup>

(Hasonlóképpen rendelkezik a rabszolgaállományra vonatkozóan:

*ne extra finea a se missum progredi sinat (sc. a vilicus), nec ipse mittat, nisi magna necessitate cogente* (I 8,12).

Látnivaló tehát, hogy a római mezőgazdasági munkák szerzői egyaránt gazdasági szempontokat, a birtok érdekeit, azaz a gazda hasznát tartják szem előtt.

2.2. Hasonló tilalmakat fogalmaznak meg a szerzetesekre vonatkozó különböző kolostori szabályzatok Szent Benedek *Regulá*-ját követve, annak hatására, az engedelmesség szellemében. A hangsúly a gazdasági megfontolásokról azonban a barátok lelki üdvösségének megóvására tevődik át, a célzat távol

<sup>6</sup> A vízimalom használata megkönnyítette a szerzetesek fizikai munkáját és biztosította a gabonának gyors megőrlését a közösség szükségletének ellátására. – A malom megfelelő vízmennyiséggel való folyamatos ellátását kedvezőtlen hegyi terepen is meg tudták oldani. Vö. *AntTan* 22 (1975) 70–72., illetve *Acta Ant. Hung.* 23 (1975) 269–270., 275–278., valamint *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 1978/II 107–117.

<sup>7</sup> A továbbiakhoz vö. MARÓTI: Columella kora-középkori utóéletéhez. In: *AAA Szeged*, 1979, Supplementum II 33–44. (alább MARÓTI 1979), illetve *Acta Ant. Hung.* 27 (1979) 437–447., valamint *JWG* 1901/IV 83–89.

<sup>8</sup> Idézi VARRO: i. m. I 16,5. = F. SPERANZA: *Scriptorum Latinorum de re rustica reliquiae* I, Messina 1974, fg. 1. J. KOLENDO: *Traité d'agronomie des Saserna*. Wrocław 1973, fg. 5.

<sup>9</sup> Lásd IUNIUS COLUMELLA: *De re rustica* I 8,7.

tartani őket a külvilág csábításaitól, megóvni ártó hatásaitól. – Ez látható már a Benedek *Regulá*-jából vett főttebbi félbehagyott mondat befejezéséből:

... *ut non sit necessitas monachis vagandi foras, quia omnino non expediat animabus eorum* (66,7., vö. 51. 67,7).

Az egyik legkorábbi hasonló intelm Ferreolus püspöknek († 581) az 538 táján alapított kolostora számára írt szabályzatában:

*vagari per loca monachum sicut non decet, ita non convenit: ne in quocumque vitio captus saeculi delectatione elabatur.*<sup>10</sup>

A fizikai munka végzésének kettős célja volt: egyfelől az aszkézis gyakorlása, másfelől a kolostori közösség létfenntartásának biztosítása: *tunc sunt vere monachi, si labore manuum suarum vivunt* – írja Benedek (*Reg.* 22,7).<sup>11</sup>

Az eddigiekből is kiviláglik, hogy a kolostorok életét, tevékenységét is befolyásolták az antik előzmények, a szemléletváltástól függetlenül. Ennek a jelenségnek több oka is van. Ilyen mindenek előtt a gazdasági tevékenység folytonossága, a felgyülemlett tapasztalatok továbbélése, továbbadása. Bizonyos tárgyi kontinuitást mutatnak a régészeti feltárások is; ezek tanúsága szerint számos kora-középkori templom, kolostor a gót hódítások nyomán megromlódott, illetve lerombolt *villa*-gazdaságok épületegyütteseinek, romjain épült fel és élt tovább.<sup>12</sup> A gazdálkodás hatékonysága érdekében *nolens-volens* kézbe kellett venni az antik agrárszerzők munkáit, ezeket persze „keresztény szellemben” kellett tanulmányozni.<sup>13</sup> Hogy ez a mezőgazdaság tárgykörében hogyan értendő? Minden esetre kevesebb kárt okozhattak a jámbor lelkekben, mint pl. a középkorban a korai időktől fogva a többi latin auctorhoz képest rekordmennyiségben másolt Ovidius.

3. Tudjuk, hogy a római gazda általában nem tartózkodott állandóan a birtokán; ebben közéleti és egyéb teendői is akadályozták, nem beszélve arról, hogy egy-egy vagyonosabb tulajdonos földjei Itália különböző részein, vidékein kisebb-nagyobb egységekre tagozódva terülhettek el.<sup>14</sup> Ezeken a birtokokon a gazda a mezőgazdasági termelő munka irányítását egy-egy rabszolga (esetleg *libertinus* státusú) *vilicus* gondjára bízta. A gazdaság célszerű vezetése, a minél nagyobb haszon biztosítása érdekében a gazda időnként ellenőrző látogatást tett. Ennek során az egyik első teendője volt megtekinteni, hogyan áll a földek megművelé-

<sup>10</sup> PL LXIII col. 869.

<sup>11</sup> A munka, a kolostori közösségért végzett munka fontosságához lásd J. HEERWEGEN: *Der heilige Benedikt*. Leipzig 41951, 20–.

<sup>12</sup> Lásd J. PERCIVAL: *The Roman Villa. A historical introduction*. Berkeley and Los Angeles 1976, 178–181. 189–. Vö. MARÓTI 1979, 27. és 38. jz.

<sup>13</sup> Ahogy Cassiodorus írja *De institutione divinarum litterarum* c. 540 körül keletkezett művében, c. 29. Vö. *AniTan* 22 (1975) 70. illetve *Acta Ant. Hung.* 23 (1975) 275.

<sup>14</sup> Ennek a jelenségnek történeti okaihoz, illetve a helyzettel összefüggő gazdasági megfontolásokhoz lásd MARÓTI 1981, 38–39.

se, milyen munkákat végeztek el, mennyi bor, gabona termett stb., s mindezekről elszámolni a *vilicus*-t: *ad rationem vilicum revoca* (Cato, *De agr.* 2,2). Gondoskodnia kellett róla, hogy vegyék számba (*rationem putare* 5,5) a különböző készleteket. Kíváncs volt, hogy a *vilicus* gyakran számoljon el urának (*rationem cum domino crebro putet* 5,3), legyen gondja rá, hogy teljesüljenek ura parancsai (*consideret quae dominus imperaverit fiant* 5,2).

Columella a *rationem putare* kifejezés helyett inkább a *rationem reddere* szókapcsolatot használja: lásd pl. II 22,1: ... *tam otii quam negotii rationem reddere maiores nostri censuerint*. A gyakori ellenőrzéssel kapcsolatban hasonló felfogást vall, hasonló megfogalmazásban, mint később a szerzetesi szabályzatokban, így a *vilica* szorgoskodásával kapcsolatban: *sic enim erit diligentior vilica, si meminerit, ibi esse* (ti. a szemmel tartásával megbízott *vilicus*) *cui rationem frequenter reddenda sit* (XII 1,4). – Használja még pl. a *rationem inferre* (számba, leltárba venni I 7,7), illetve a *rationes conficere* (számadást elkészíteni, I 8,4) kifejezéseket.

4. A *rationem putare*, *reddere* kifejezések az antik mezőgazdasági munkák szerzői szóhasználatában azt jelentik, hogy a *vilicus* számot ad, elszámol gazdájának (*domino*), elkészíti, rendezi számadását gazdasági irányító tevékenységről. – A kora-középkori keresztény szerzőknél, a szerzetesi szabályzatokban használt *rationem reddere* kifejezés fokozatosan a lelki élet szférájába tér át, s elsősorban a kolostor apátjának számadását jelenti, amellyel az Istennek tartozik a rábízott szerzetesek és hívek erkölcsös életének irányításáról, lelki üdvösségük ápolásáról, szolgálatáról!

Ezt a célkitűzést fogalmazta meg, ennek megvalósítását szorgalmazta Szent Benedek alapvető hatású *Regulá*-jában. Az apát kötelességeiről így ír:

*semper cogitet quia animas suscepit regendas, de quibus rationem redditurus est* (2,34., vö. 90.)

Majd (2,38):

*in die iudicii*<sup>15</sup> *ipsum omnium animarum est redditurum Domino rationem.*

Vagy:

*qui suscipit animas regendas paret se ad rationem reddendam* (2,37).

Továbbá:

*Ordinatus autem abba cogitet semper, quale onus suscepit et cui (sc. Deo) redditurus est rationem vilicationis suae.*<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Az utolsó ítélet vissza-visszatérő gondolatához a *Regulá*-ban lásd B. STEIDLE: *Beiträge zum alten Mönchtum, und zur Benediktenregel*. Sigmaringen 1986.

Hasonló intelem:

*cogitet tamen abbas se de omnibus suis iudiciis Deo reddere rationem*  
(65,22).

Találkozunk kifejezésünkkel kivételesen konkrét összefüggésben is: így a *Regula Monasterii Tarnetensis* szövegében:<sup>17</sup>

*... si creditum cibo famulorum Dei negligit servare substantiam,<sup>18</sup> laedit Deum, rationem redditurum.*

A kontextusban kettős – gyakorlati és spirituális – értelemben fogható fel magában a *Regulá*-ban a *cellarius* teendőiről írott rész:

*Infirmorum infantum, hospitum pauperumque cum omni sollicitudine curam geret, sciens sine dubio, quia his pro omnibus in die supplicii rationem redditurus est.<sup>19</sup>*

Hasonló a vendégek illő fogadásáról írott rész: az előírt formaságok, ájtatosságok lebonyolítása után: *... post haec omnis eis exhibeatur humanitas* – azaz „emberség”, tehát emberhez méltó ellátás.<sup>20</sup>

Szent Donatus veronai püspök *Regula ad virgines* című szabályzata az apátnő feladatáról hasonló fordulattal él, mint a Benedek-féle C. 1.:

*Qualis debeat esse abbatissa, mater monasterii, quae praeesse digna fuerit congregationi, cogitet semper quale opus suscepit, et cui est redditura rationem vilicationis suae...<sup>21</sup>*

Álljon itt még XII. Szent Benedek pápa *Constitutio*-jának egy részlete (c. 3.): *Abbatessae, priores, ... in capitulo generali rationes debent reddere.<sup>22</sup>*

A római agrár szakírók műveinek jelentős hatása volt a kora-középkori keresztény irodalomra általában,<sup>23</sup> s mint láttuk, a szerzetesi kolostorok szabályza-

<sup>16</sup> A *vilicatio* szó egyértelmű utalás a kifejezés eredeti területére; hasonlóan, mint Szent Donatus *Regulá*-jának alább idézett helye. Lásd még a 2,7. említett *paterfamilias* szavát!

<sup>17</sup> A mai Lyon közelében fekvő kolostorról van szó, illetőleg az ott összegyűjtött élelem őrzésének elhanyagolásáról. PL LXVI c. 11.

<sup>18</sup> A *substantia* szó magánál BENEDEKNél is szerepel ‘készlet, felszerelés, vagyon’ értelemben, lásd 2,35. 31,10, 32,1.

<sup>19</sup> Hasonló bivalens megfogalmazás SENECÁNál, *de brev.* 18,3: *satius est vitae suae rationem quam frumenti publici nosse.*

<sup>20</sup> Vö. pl. HLUDOWICI I. *Capitularia: omnem humanitatem manducandi ac bibendi.* – Az *omnis humanitas* hasonló értelemben való előfordulásához császárkori feliratokon lásd *AntTan* 38 (1994) 177–179. illetve *ACD* 38–39 (2002–2003) 277–280.

<sup>21</sup> Lásd pl. PL LXXXVII c. 1. Vö. Föntebb a 17. jz.

<sup>22</sup> PL LXVI col. 405 (p. 559). – Vö.: *... tunc iubente priore surgat, unde interrogatus fuerit rationem humiliter reddat.* In: MGH LL II 1. p. 343. 170 *Capitulare monasticum*, 13.

<sup>23</sup> A haltenyésztés Cassiodorusnál c. dolgozatunkban Columellának az 6- és középkor határmezsgyéjén alkotó író, földbirtokos, kolostor- és könyvtáralapító Cassiodorusra gyakorolt irodalmi és gyakorlati gazdasági hatását vizsgáltuk; lásd *AntTan* 33 (1987–88) 202–204.

taira is. Ennek a kapcsolatnak jellemzéséül visszautalnék egy korábban megjelölt párhuzamra Columella, illetőleg a Sevillai Isidorus megfogalmazásában. Columella (I 8,2–3.) a gazdaságot irányító rabszolga *vilicus* kívánatos tulajdonságait, Isidorus (*Reg. c. 2.*) a kolostor életét irányító apáttal szembeni kívánalmakat fogalmazza meg – hasonló kifejezésekkel és egyező sorrendben;<sup>24</sup> az érvényesülő *interpretatio Christiana* ismerős. – Tehát:

Col. r.r. I 8,2-3:

*eligendus est* (ti, *vilicus*), *rusticis operibus ab infante duratus et inspectus experimentis*, si tamen is non erit, de iis praeficiatur, *qui servitutum laboriosam toleraverunt, / iamque is transcenderit aetatem primae iuventae nec dum senectutis adtigerit*, illa ne et auctoritatem detrahat ad imperium, quoniam *maiores dedignentur parere* adolescentulo ne laboriosissimo succumbat operi.

Isid. *Reg. 2,1*:

Abbas interea *eligendus est in institutione sanctae vitae duratus patientiae et humilitatis experimentis, qui etiam per exercitium vitam laboriosam tolerans, ac transcendens aetatem adolescentiae seu iuventutis † <nec dum> senectutem tetigerit; cui etiam maiores non dedignentur parere...*

## EGON MARÓTI

### RATIONEM PUTARE – RATIONEM REDDERE

#### (Zusammenfassung)

Die Organisation der Klöster im Früh-Mittelalter und die Vorschriften (*regulae*) waren mit der wirtschaftlichen Tätigkeit der römischen *villa rustica* und mit den Prinzipien, die die antike Agrarschriftsteller formulierten vielseitig verbunden. Den wirtschaftlichen Erwägungen wurde aber die Pflege der Seeligkeit der Mönche hervorgehebt. – Der Gutsverwalter Sklave (*vilicus*) war verpflichtet von seiner Wirtschaftsleitung seinem Herr (*dominus*) Rechnung geben; so der Abt, Leiter des Klosters war schuld von seiner geistlichen Leitung dem Gott (*Deo*) Rechenschaft geben. In diesen Zusammenhänge wurden die Ausdrücke *rationem putare*, *rationem reddere* gebraucht.

<sup>24</sup> Lásd MARÓTI 1979, 40–41. (A párhuzamok érzékeltetésére a megfelelő szavakat dőlttel hoztuk.)